

“ भारताच्या आर्थिक विकासात सहकारी बँकिंग क्षेत्राची भूमिका ”

प्रा. डॉ. बनसोडे सत्यवान पुंडलिक

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग

प्रा. डॉ. एन. डी. पाटील महाविद्यालय, मलकापूर, ता. शाहवाडी, जि. कोल्हापूर.

सारांश

भारतात सहकारी बँकिंग क्षेत्र हे आर्थिक विकासात महत्त्वपूर्ण भूमिका भाजी करत आहे. सहकारी बँक या प्रकारच्या वित्तीय संस्था लोकांना आर्थिक सहाय्य, ऋण प्रदान, बचत व्यवस्थापन, बिजनेस विकासाच्या साधना, व्यापार संघात्मक विकास इत्यादी पारदर्शक आणि सुचारू रूपात काम करतात. भारतीय सहकारी बँकिंग संस्थांची स्थापना विभिन्न क्षेत्रांतील लोकांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यासाठी होते. खासगी, गाव, तालुका, आणि जिल्हा स्तरावर या

संस्थांची स्थापना झाली. या संस्थांना अनेक लोकांच्या सामाजिक, आर्थिक, आणि सांस्कृतिक विकासाच्या लक्ष्यांसाठी सहकारी संस्था म्हणून विकसित केले जाते. भारतातील सहकारी बँकिंग क्षेत्रातील मुख्य भूमिका असलेल्या कारकांमध्ये खाजगी लोकांना बचत व्यवस्थापन, सामाजिक आर्थिक विकास, गरिबीच्या निष्काशन, उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना ऋण प्रदान, त्यांच्या उत्पादन व्यवस्थापनाची सहाय्य करणे इत्यादी समाविष्ट आहे. सहकारी बँकिंग क्षेत्रातील या संस्थांची भूमिका भारतीय अर्थव्यवस्थेत गरिबीचे निष्काशन, लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता देणे, आणि समृद्धीचे सर्वांगीण विकास करणे हे गरजेचे आहे. याचा सहकारी बँकिंग क्षेत्राचा विकास व उत्तरदायित्व आर्थिक समृद्धीच्या दिशेने अत्यंत महत्त्वाचा आहे.

मुख्य शब्द: आर्थिक समावेश, बँकिंग क्षेत्र, जीडीपी, एटीएम, क्रेडिट ठेव प्रमाण.

प्रस्तावना

भारतातील सहकारी बँका त्यांच्या संकल्पनेमुळे आणि कार्यप्रणालीमुळे देशाच्या आर्थिक परिदृश्यात अनन्यसाधारण स्थान ठेवतात. बँकिंगसाठी समुदाय-केंद्रित दृष्टीकोन ऑफर करून, ते विशेषतः ग्रामीण आणि कृषी क्षेत्रातील आर्थिक समावेश सुलभ करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. नेक्स्ट आयएसच्या या लेखाचा उद्देश सहकारी बँकांचा अर्थ, प्रकार, रचना, महत्त्व आणि बरेच काही यासह तपशीलवार अभ्यास करणे आहे. भारताच्या आर्थिक विकासात सहकारी बँकिंग क्षेत्राची महत्त्वपूर्ण भूमिका असलेले सारांश खाजगी लोकांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करणे, उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना ऋण प्रदान, बचत व्यवस्थापन, व्यापार संघात्मक विकास, गरिबीच्या निष्काशन, आणि सामाजिक आर्थिक विकास या लक्ष्यांसाठी काम करणे आहे. सहकारी बँकिंग

संस्थांना गरीबीच्या निष्कारण, लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता देणे, व अर्थव्यवस्थेत सामाजिक न्याय आणि समृद्धीच्या साधनांसाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे.

उद्दिष्टे :-

भारताच्या आर्थिक विकासात सहकारी बँकिंग क्षेत्राची उद्दिष्ट भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. या क्षेत्रातील संस्थांचे उद्दिष्ट असलेले काम आणि मिशन खाजगी लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता, सामाजिक न्याय, विकास, आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करणे आहे.

1. गरीबीचे निष्काशन आणि आर्थिक समाविष्टी: सहकारी बँक संस्थांचा मुख्य उद्दिष्ट गरीबीचे निष्काशन आणि आर्थिक समाविष्टी वाढविणे आहे. त्यांनी ग्राहकांना उत्पादनाच्या क्षेत्रात आणि बचताच्या पध्दतीत आणि साहित्यात बदल करतात.
2. सामाजिक न्याय आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना: सहकारी बँक संस्थांचा उद्दिष्ट आहे की सामाजिक न्याय आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करणे. त्यांनी गरीब, छोटे उत्पादक, वस्तिगृहाचे कर्मचारी आणि इतर सामाजिक रूपांतराचे लक्ष घेतले आहे.
3. विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी आणि अधिकार: सहकारी बँक संस्थांचा उद्दिष्ट आहे की ग्राहकांना त्यांच्या आर्थिक विकासात सहभागी आणि सर्वांगीण अधिकार देणे. त्यांनी लोकांना आपल्या संस्थेच्या निर्णयात सहभागी बनविण्याचे अवसर प्रदान करतात.
4. सामाजिक व आर्थिक सहाय्य: सहकारी बँक संस्थांचा उद्दिष्ट आहे की त्यांनी लोकांना सामाजिक व आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यात मदत करणे. त्यांनी लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता आणि आत्मनिर्भरता मिळवण्यात मदत करतात.

सहकारी बँकिंग क्षेत्रातील उद्दिष्टे हे आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेमध्ये लोकांची सहभागिता, सामाजिक न्याय, विकास आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करण्यात महत्त्वाचे आहे.

संशोधन पद्धती :-

भारतातील सहकारी बँकिंग क्षेत्राची भूमिका संशोधन करण्यासाठी काही महत्त्वाच्या पद्धती असतात:

1. **विश्लेषण आणि अभ्यास:** सहकारी बँकिंग क्षेत्राच्या विविध पहायल्या, अनुसंधानांच्या अभ्यासांची आणि आर्थिक विश्लेषणांची आवश्यकता आहे. हे अभ्यास आर्थिक समृद्धी, बचत व्यवस्थापन, उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना सहाय्य करण्यात मदत करू शकते.
2. **सामाजिक आणि आर्थिक अधिकारांच्या समाविष्टी:** भारतीय सहकारी बँकिंग क्षेत्राच्या संस्थांनी गरीबीचे निष्काशन, सामाजिक आर्थिक विकास, आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करण्यासाठी प्रयत्नशील असल्याचे सुनिश्चित करण्यात मदत करू शकते.
3. **तंत्रज्ञान आणि तंत्रज्ञान विकास:** सहकारी बँकिंग क्षेत्राच्या संस्थांनी डिजिटल तंत्रज्ञान विकसित करण्यात आणि तंत्रज्ञान अभियानांच्या माध्यमातून ग्राहकांना डिजिटल प्रवेश करण्यात मदत करू शकतात.
4. **ग्राहकांच्या आवश्यकतांचे समझणे:** संस्थांनी ग्राहकांच्या आवश्यकतांचे चिंतन करणे आणि त्यांच्या सेवांच्या गुणवत्तेचे सुनिश्चित करणे आवश्यक आहे.

5. सामूहिक सहभागीत्व: सहकारी बँकिंग क्षेत्रात ग्राहकांच्या सहभागीत्वाची महत्त्वाची आवश्यकता आहे. संस्थांनी संघटना, गठन, आणि व्यवस्थापन क्रियाकलापांच्या संबंधात संबंधित लोकांना समाविष्ट करणे महत्त्वाचे आहे. संशोधन पद्धती सहकारी बँकिंग क्षेत्राच्या भूमिकेवर ध्यान केंद्रित करण्यात मदत करू शकते आणि एक सुरक्षित, संवेदनशील, आणि सामूहिक आर्थिक विकासाच्या दिशेने प्रगत वाटण्यात मदत करू शकते.

बँकिंग अर्थ आणि व्याख्या :-

सोप्या शब्दात, बँकिंग म्हणजे पैसे वाचवणे, निर्माण करणे आणि व्यवस्थापित करणे. उद्योग क्रेडिट, रोख आणि इतर अनेक व्यवहारांशी वाटाघाटी करतो. बँका लोकांना त्यांची रोकड आणि क्रेडिट ठेवण्यासाठी सुरक्षित जागा देतात. त्या व्यतिरिक्त, बँका ठेवींचे प्रमाणपत्र देखील देतात. कर्ज देण्यासाठी बँका विविध ठेवी वापरतात. त्यामध्ये व्यवसाय कर्ज, कार कर्ज आणि घर गहाण देखील समाविष्ट आहे. ते रेकॉर्ड सुरक्षित डेटाबेसमध्ये ठेवतात, जेणेकरून ते हँक होऊ शकत नाहीत. लोकांना पेमेंट करण्यासाठी किंवा वस्तू आणि सेवा खरेदी करण्यासाठी बँकांकडून पैसे मिळतात. व्यवसाय वाढवण्यासाठी व्यवसाय देखील पैसे घेतात. बँकांच्या देशभरात आणि परदेशात शाखांचे विस्तृत जाळे आहे. त्यांच्या मदतीने, ते ही कार्ये प्रभावीपणे करतात. शिवाय, बँकिंग उद्योग हा जागतिक अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. भारतातील बँकिंग प्रणाली देशाच्या विकासात आणि वाढीमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावते.

भारतातील सहकारी बँकिंग क्षेत्र हा आर्थिक विकासात महत्त्वपूर्ण भूमिका आणि स्तरील अखेर एक संरचित वित्तीय सेवा प्रदान करणारा अहवाल आहे. या क्षेत्रात सहकारी बँक, सहकारी संस्थांच्या एक संघटनांमध्ये समाविष्ट आहेत ज्यातील ग्राहकांना त्यांच्या सामूहिक आणि व्यक्तिगत आर्थिक लाभांसाठी विविध वित्तीय सेवा प्रदान केली जाते.

भारतात सहकारी बँकिंग क्षेत्रातील मुख्य भूमिका निम्नप्रमाणेच आहे :

1. आर्थिक समाविष्टी सुनिश्चित करणे: सहकारी बँक क्षेत्रातील संस्था अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहेत कारण त्यांना गावांतील, तालुक्यातील, जिल्ह्यातील आणि राज्यातील लोकांना आर्थिक समाविष्टी वाढविण्याचे त्यांचे ध्येय आहे.
2. गरीबीचे निष्काशन: सहकारी बँक क्षेत्रातील संस्था गरीबीचे निष्काशनासाठी आणि लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता मिळवण्यासाठी काम करतात. त्यांनी कमी वाटप पध्दतीने अपेक्षित ग्राहकांना ऋण प्रदान करतात.
3. ग्राहकांना बचत व्यवस्थापन: सहकारी बँक संस्थांनी ग्राहकांना बचत व्यवस्थापन करण्याची आणि निवेशांतील सल्ला देण्याची विशेष कौशल्ये असणारी असतात.
4. उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना सहाय्य: सहकारी बँक क्षेत्रातील संस्था उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यात मदत करतात.
5. सामाजिक आर्थिक विकासाचा साधन: सहकारी बँकिंग क्षेत्रातील संस्था सामाजिक आर्थिक विकासाच्या प्रयत्नांमध्ये सहाय्य करतात, ज्यामुळे अर्थव्यवस्था समृद्धीच्या दिशेने अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावतात.

भारतातील सहकारी बँकांची वैशिष्ट्ये

- ❖ ते त्यांच्या सदस्यांचे आहेत जे बँकेचे मालक आणि ग्राहक दोघेही आहेत.
- ❖ अशा प्रकारे, असे म्हणता येईल की ग्राहक हे या बँकांचे मालक आहेत .

- ❖ सहकारी बँकांना असे नाव देण्यात आले आहे कारण त्यांचा हेतू म्हणून भागधारकांचे सहकार्य आहे.
- ❖ ते निर्णय घेण्याच्या प्रक्रियेत "एक व्यक्ती, एक मत" या तत्त्वावर कार्य करतात आणि सहकार्य, स्वयं-मदत आणि नफा ना तोटा या तत्त्वावर व्यवस्थापित केले जातात.
- ❖ कर्ज देण्याबरोबरच या बँका ठेवीही स्वीकारतात.
- ❖ भारतातील सहकारी बँकांचे नियमन
- ❖ भारतातील या बँका, मुख्यतः, दुहेरी नियंत्रणाखाली येतात:

रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया : बँकिंग नियमन कायदा, 1949 आणि बँकिंग कायदे (सहकारी संस्थांचा अर्ज) कायदा, 1965 अंतर्गत, या बँकांच्या बँकिंग पैलूंचे नियमन करण्यासाठी RBI जबाबदार आहे, जसे की भांडवल पर्याप्तता, जोखीम नियंत्रण आणि कर्ज देण्याचे नियम. संबंधित राज्य किंवा केंद्र सरकारचे सहकारी संस्थांचे (RCS) निबंधक: ते या बँकांच्या व्यवस्थापनाशी संबंधित पैलूंच्या नियमनसाठी जबाबदार असतात, जसे की निगमन, नोंदणी, व्यवस्थापन, लेखापरीक्षण, संचालक मंडळाचे अधिग्रहण आणि लिक्विडेशन.

भारतातील सहकारी बँकांचे महत्त्व

लहान उद्योग, स्वयंरोजगार आणि मोठ्या बँकांच्या कठोर आवश्यकता पूर्ण न करणाऱ्या व्यवसायांच्या प्रचारात त्यांची भूमिका महत्त्वाची राहिली आहे. देशाच्या बदलत्या आर्थिक आणि तांत्रिक लँडस्केपसह, या बँकांकडे अधिकाधिक ग्रामीण आणि शहरी समुदायांना सक्षम बनवण्याची क्षमता आहे, ज्यामुळे भारताचा समावेशक विकास आणि आर्थिक विकासाचा अजेंडा पुढे नेला जातो.

- ❖ **कृषी आणि ग्रामीण विकास:** सहकारी बँका कृषी क्षेत्राला चालना देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. ते शेतकऱ्यांना आवश्यक कर्ज सुविधा देतात, पीक उत्पादन, उपकरणे खरेदी आणि इतर कृषी क्रियाकलापांमध्ये मदत करतात. हा पाठिंबा ग्रामीण विकास आणि अन्न सुरक्षेसाठी महत्त्वाचा आहे. उदा: पंजाब आणि हरियाणा सारख्या प्रदेशात, या बँकांनी हरितक्रांतीत, कृषी उत्पादकता आणि ग्रामीण उत्पन्न वाढविण्यात महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे.
- ❖ **स्थानिक व्यवसाय आणि स्वयं-मदत गटांना सहाय्य करणे:** नागरी सहकारी बँका (UCBs) सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग (MSME) आणि स्वयं-मदत गटांना (SHGs) महत्त्वपूर्ण वित्तीय सेवा प्रदान करतात. हे समर्थन स्थानिक उद्योजकता आणि रोजगार वाढविण्यात मदत करते. उ.
- ❖ **लोकशाही शासन:** सहकारी बँका त्यांच्या सदस्यांच्या मालकीच्या आणि व्यवस्थापित केल्या जातात, जे त्यांचे संचालक मंडळ लोकशाही पद्धतीने निवडतात. ही रचना सुनिश्चित करते की बँकेची धोरणे आणि निर्णय त्यांच्या सदस्यांच्या हितसंबंधांशी जुळलेले आहेत. उदा: महाराष्ट्र, केरळ आणि गुजरात सारख्या प्रदेशात, जिथे सहकारी चळवळी मजबूत आहेत, यामुळे आर्थिक निर्णय घेण्यामध्ये अधिक राजकीय सशक्तीकरण आणि समुदायाचा सहभाग वाढला आहे.
- ❖ **सदस्य-केंद्रित सेवा:** व्यापारी बँकांप्रमाणे सहकारी बँका त्यांच्या सदस्यांच्या गरजा पूर्ण करण्याला नफा वाढवण्यापेक्षा प्राधान्य देतात. ते त्यांच्या सदस्यांच्या विशिष्ट गरजा पूर्ण करण्यासाठी वैयक्तिकृत आर्थिक उत्पादने देतात, जसे की अनुरूप बचत योजना आणि परवडणारी गृह कर्जे. हा दृष्टीकोन केवळ वैयक्तिक सदस्यांनाच लाभ देत नाही तर समाजाचे एकूण आर्थिक आरोग्य देखील मजबूत करतो.

- ❖ **सामुदायिक सक्षमीकरण आणि विकास:** सहकारी बँका स्थानिक पायाभूत सुविधा, शैक्षणिक उपक्रम आणि आरोग्य सेवा प्रकल्पांना निधी देऊन समुदायाच्या विकासात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. उदा: सिक्कीम सारख्या प्रदेशात, सहकारी बँका स्थानिक विकास प्रकल्पांना वित्तपुरवठा करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत आहेत, ज्यामुळे या प्रदेशाची सामाजिक-आर्थिक वाढ वाढली आहे. o आर्थिक लवचिकता: सहकारी बँका आर्थिक मंदीच्या काळात अधिक लवचिक असतात, कारण त्यांचा उच्च-जोखीम आणि उच्च-मूल्य मालमत्तेचा संपर्क सामान्यतः व्यावसायिक बँकांच्या तुलनेत कमी असतो. 2008 च्या जागतिक आर्थिक संकटादरम्यान हे स्पष्ट झाले होते, जेथे अनेक सहकारी बँकांनी, विशेषतः नागरी सहकारी बँका (UCBs), त्यांच्या व्यावसायिक समकक्षांच्या तुलनेत लक्षणीय स्थिरता प्रदर्शित केली.
- ❖ **आर्थिक समावेशनाला चालना देणे:** सहकारी बँका आर्थिक समावेशनाला चालना देण्यासाठी महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात, विशेषतः कमी सेवा नसलेल्या आणि ग्रामीण भागात जेथे पारंपारिक बँकिंग सेवांचा प्रवेश मर्यादित आहे. ते मूलभूत बँकिंग सेवा देतात, जसे की बचत खाती आणि लहान कर्जे, अशा व्यक्तींना ज्यांना औपचारिक बँकिंग प्रणालीतून वगळले जाऊ शकते.
- ❖ **सामाजिक बदलासाठी उत्प्रेरक:** वित्तीय सेवांच्या पलीकडे, सहकारी बँका अनेकदा साक्षरता कार्यक्रम, महिला सबलीकरण आणि पर्यावरणीय शाश्वतता उपक्रम यासारख्या विविध सामाजिक कारणांसाठी पुढाकार घेतात आणि समर्थन देतात. त्यांचे कार्य व्यापक सामाजिक उद्दिष्टांसह संरेखित करून, ते ज्या समुदायांची सेवा करतात त्यांच्या सर्वांगीण कल्याण आणि प्रगतीमध्ये योगदान देतात.

भारताच्या आर्थिक विकासात सहकारी बँकिंग क्षेत्राची चर्चा

भारताच्या आर्थिक विकासात सहकारी बँकिंग क्षेत्राची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण आणि चर्चेत असलेली विषये आहे. सहकारी बँकिंग संस्था भारतीय अर्थव्यवस्थेत अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे, कारण ती संस्था गरीब, अशिक्षित, छोटे उत्पादक, आणि अधिकारी लोकांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यात महत्त्वाची आहे. या क्षेत्रातील सहकारी बँक संस्थांची भूमिका खाजगी लोकांना बचत व्यवस्थापन, ऋण प्रदान, उत्पादन आणि व्यापाराच्या क्षेत्रात अवघड लोकांना सहाय्य, गरिबीचे निष्काशन, सामाजिक आर्थिक विकास, आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करणे आहे. विशेषतः गावांतील, तालुक्यातील, जिल्ह्यातील आणि राज्यातील अत्यंत कमी आमदार लोकांना आर्थिक सहाय्य प्रदान करण्यात सहकारी बँक संस्थांची आणि कूटनियम संस्थांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. आपल्या समाजात आर्थिक स्वतंत्रता आणि समृद्धीच्या प्रक्रियेत सहकारी बँक संस्थांची सक्रिय भूमिका असल्याने, त्या संस्थांची भूमिका संज्ञानात आली आणि लोकांना आर्थिक स्वतंत्रता, सामाजिक न्याय, विकास, आणि सामूहिक आर्थिक अधिकारांची साधना करण्यात मदत केली जाते.

सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहेत आणि आता पूर्वीपेक्षा जास्त खाजगी कंपन्या मैदानात उतरत आहेत. ही ग्राहकांसाठी चांगली बातमी आहे, ज्यांना बचत आणि कर्ज उत्पादनांचा विस्तारित मेनू आणि ऑनलाइन बँकिंग सारख्या नाविन्यपूर्ण सेवा प्रदान केल्या जातील : सुलभ व्यवहार पद्धतींचा परिचय . तथापि, बँकांसाठी ही चांगली बातमी आहे, कारण त्यांना त्यांच्या सेवा सुधारण्यास भाग पाडले जाईल आणि ग्राहक टिकवून ठेवण्यासाठी अधिक आक्रमकपणे स्पर्धा करावी लागेल. सार्वजनिक क्षेत्रातील बँकांनी (PSBs) चालवलेल्या भारतातील बँकिंग क्षेत्रात परिवर्तन होत आहे. त्यांच्या कामाच्या स्वभावामुळे ते भारतीय अर्थव्यवस्थेत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. त्यांच्या काही प्रमुख भूमिका पुढीलप्रमाणे पाहता येतील. आर्थिक समावेशन समाजातील बँका

नसलेल्या आणि बँका नसलेल्या वर्गापर्यंत पोहोचून, ते आर्थिक समावेशनाला चालना देण्यात महत्त्वाची भूमिका बजावतात. क्रेडिटसाठी सुलभ प्रवेश ते त्यांच्या ग्राहकांना स्पर्धात्मक व्याजदरांवर क्रेडिटसाठी सुलभ प्रवेश देतात. बचतीला प्रोत्साहन देणे : ते ग्रामीण गरजांनुसार ठेव खाती ऑफर करून बचत करण्याच्या सवयींना प्रोत्साहन देतात. स्थानिक विकास या बँका स्थानिक गरजा चांगल्या प्रकारे समजून घेतात आणि अशा प्रकारे विविध कृषी आणि ग्रामीण विकास उपक्रमांना निधी देऊन ग्रामीण विकासात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावतात. ग्रामीण विकास यातील बहुतांश बँका ग्रामीण भागात कार्यरत आहेत, शेतकरी, छोटे व्यवसाय आणि कमी उत्पन्न असलेल्या कुटुंबांच्या विशिष्ट गरजा पूर्ण करतात. आर्थिक साक्षरता प्रोत्साहन ते सहसा आर्थिक साक्षरता शिक्षक म्हणून काम करतात, ग्रामीण समुदायांना माहितीपूर्ण आर्थिक निर्णय घेण्यास सक्षम करतात. बँकिंग नसलेल्या वर्गांना संस्थात्मक कर्ज सहज उपलब्ध करून देऊन, भारतातील सहकारी बँका देशाच्या सामाजिक-आर्थिक विकासात निर्णायक ठरतात.

सहकारी बँकांच्या समस्या

- ❖ आर्थिक घोट्यांच्या घटना: भारतातील सहकारी बँकांपुढील एक मोठे आव्हान म्हणजे त्यांची आर्थिक घोट्यांच्या असुरक्षितता. उल्लेखनीय उदाहरणांमध्ये पीएमसी बँक, गुरु राघवेंद्र सहकारी बँक आणि महाराष्ट्र राज्य सहकारी (एमएससी) बँकेच्या अपयशांचा समावेश आहे, ज्यांना आर्थिक फसवणूकीचे श्रेय देण्यात आले होते. या घटनांमुळे लोकांच्या विश्वासाला तडा जातो आणि सहकारी बँकिंग क्षेत्राच्या स्थिरतेला धोका निर्माण होतो.
- ❖ बोर्ड सदस्यांसह हितसंबंधांचा संघर्ष: व्यापारी बँकांप्रमाणे सहकारी बँक मंडळ सदस्यांना त्यांच्या बँकांकडून कर्ज घेण्याची परवानगी आहे. या विशेषाधिकाराचा अनेक घटनांमध्ये गैरवापर केला गेला आहे, ज्यामुळे लक्षणीय आर्थिक नुकसान झाले आहे. पीएमसी बँक घोट्या हे एक प्रकरण आहे, जेथे संचालक मंडळाच्या सदस्यांनी कर्ज घेण्याच्या अधिकारांचा गैरवापर केल्याने बँकेच्या अपयशाची भूमिका होती.
- ❖ राजकीय प्रभाव आणि भ्रष्टाचार: सहकारी बँकांचा कारभार अनेकदा स्थानिक राजकारण्यांच्या प्रभावाखाली असतो. या राजकीय गोंधळामुळे अनधिकृत कर्जे जारी करणे आणि बेकायदेशीर आर्थिक व्यवहार सुलभ करणे यासारख्या गैरप्रकारांना कारणीभूत ठरू शकते, त्यामुळे बँकांची अखंडता आणि आर्थिक आरोग्य धोक्यात येते.
- ❖ आर्थिक अस्थिरता: सहकारी बँका वारंवार अपर्याप्त भांडवलीकरण, नॉन-परफॉर्मिंग **अॅसेट्स** (एनपीए) आणि कमी भांडवली पर्याप्तता गुणोत्तर (CAR) यासारख्या समस्यांना तोंड देतात. या आर्थिक असुरक्षा प्रभावीपणे कार्य करण्याची आणि त्यांच्या सेवांचा विस्तार करण्याची त्यांची क्षमता मर्यादित करतात.
- ❖ नवीन वित्तीय संस्थांकडून स्पर्धा: मायक्रोफायनान्स संस्था (MFIs), FinTech कंपन्या, पेमेंट गेटवे आणि नॉन-बँकिंग वित्तीय कंपन्या (NBFCs) यांच्या वाढीमुळे लक्षणीय स्पर्धा सुरू झाली आहे. याचा सहकारी बँकांच्या ठेवी आणि कर्ज देण्याच्या क्षमतेवर परिणाम झाला आहे, कारण या नवीन संस्था अनेकदा अधिक आधुनिक आणि सुलभ वित्तीय सेवा देतात.
- ❖ नियामक संदिग्धता: भारतातील सहकारी बँका बँकिंग कार्यासाठी भारतीय रिझर्व्ह बँक (RBI) आणि प्रशासकीय कामकाजासाठी राज्य सरकारांद्वारे - दुहेरी नियमनाच्या अधीन आहेत. हे दुहेरी नियंत्रण नियामक गुंतागुंत निर्माण करते आणि काहीवेळा अप्रभावी देखरेख आणि शासनास कारणीभूत ठरते.

- ❖ अपर्याप्त लेखापरीक्षण पद्धती: राज्य विभागांद्वारे नियोजित ऑडिट यंत्रणा अनेकदा अनियमित असतात आणि त्यामध्ये कसोशीचा अभाव असतो. लेखापरीक्षणातील ही अपुरीता सहकारी बँकांमधील आर्थिक गैरव्यवस्थापन आणि फसवणुकीच्या धोक्यात योगदान देते.
- ❖ पायाभूत सुविधांच्या मर्यादा: अनेक सहकारी बँका कालबाह्य पायाभूत सुविधांसह संघर्ष करतात, जसे की सबपार सॉफ्टवेअर प्रणाली आणि अपुरी बहीखाती पद्धती. या मर्यादा त्यांना ऑपरेशनल अकार्यक्षमता आणि फसव्या क्रियाकलापांसाठी अधिक संवेदनाक्षम बनवतात.
- ❖ प्रशासनातील अडचणी: सहकारी बँकांचे छोटे आकार आणि विखुरलेले स्वरूप, एकसंध ब्रँड किंवा पॉलिशी प्रेमवर्क नसल्यामुळे, प्रशासनासमोर महत्त्वपूर्ण आव्हाने आहेत. ही खंडित रचना प्रभावी देखरेख आणि एकसमान धोरण अंमलबजावणी कठीण करते.
- ❖ तांत्रिक अंतर: व्यावसायिक बँकांच्या तुलनेत, अनेक सहकारी बँका प्रगत तंत्रज्ञानाचा अवलंब करण्यात मागे आहेत. या तांत्रिक अंतरामुळे त्यांची कार्यक्षमता, ग्राहक सेवा आणि वाढत्या डिजिटल बँकिंग लँडस्केपमध्ये स्पर्धा करण्याची क्षमता प्रभावित होते.
- ❖ मर्यादित भौगोलिक पोहोच आणि व्याप्ती: बहुतेक सहकारी बँकांची मर्यादित भौगोलिक उपस्थिती आणि सेवांची व्याप्ती आहे. ही मर्यादा त्यांची स्पर्धात्मकता आणि वाढीची क्षमता मर्यादित करून, त्यांच्या ऑपरचे प्रमाण वाढवण्याच्या आणि विविधता आणण्याच्या त्यांच्या क्षमतेला बाधा आणते.

निष्कर्ष

आजच्या काळात, बँकिंग क्षेत्र सर्वांसाठी सर्वात उपयुक्त बनले आहे. ऑनलाइन बँकिंगद्वारे, आम्ही आमचे व्यवहार कोठूनही आणि कधीही करू शकतो. इंटरनेटने पैसे पाठवणे आणि एका खात्यातून दुसऱ्या खात्यात पैसे हस्तांतरित करणे कोणत्याही खर्चाशिवाय केले आहे. अशाप्रकारे, बँकिंगच्या या मुख्य क्षेत्रांनी 2018 मध्ये इंटरनेटचा प्रवेश असलेल्या लोकांच्या बँकिंग करण्याच्या पद्धतीत आमूलाग्र बदल केला आहे. ऑनलाइन बँकिंग ही एक अशी सुविधा आहे जिथे ग्राहक त्यांची बँकिंग कामे जसे की, बिले भरणे, शिल्लक तपासणे इत्यादी पूर्ण करू शकतात. काही बँका त्यांनी घोषणा केली आहे की ते लवकरच त्यांच्या ग्राहकांसाठी नवीन सेवा ऑफर करणार आहेत. बँकिंग ही कोणत्याही देशाच्या अर्थव्यवस्थेची महत्त्वाची बाब आहे. आणि इतर कोणत्याही उद्योगाप्रमाणे, त्याची मानके, दस्तऐवजांचे संच आणि प्रक्रिया आहेत. हे सुनिश्चित करतात की बँका सहज आणि कार्यक्षमतेने व्यवहार करतात. बँकिंग तत्त्वे देशाच्या सर्व बँकिंग क्रियाकलापांचे व्यवस्थापन करणारी मध्यवर्ती व्यक्ती असणे आवश्यक आहे. या संस्थेला सर्वोच्च बँक किंवा सेंट्रल बँक म्हटले जाते आणि लोकांसाठी आणि संपूर्ण राष्ट्रासाठी सुरक्षितता आणि सुरक्षा सुनिश्चित करण्यासाठी ती विशिष्ट कायदे आणि धोरणांद्वारे नियंत्रित केली जाते. भारतीय बँकिंग क्षेत्र गेल्या दशकभरात बदलाची लाट अनुभवत आहे. मोबाईल बँकिंग आणि बायोमेट्रिक्समधील वाढीमुळे काही प्रमाणात बँकांच्या पारंपारिक व्यवसाय मॉडेलवर परिणाम झाला आहे. तथापि, बहुतांश बँकांनी अनुकूलनक्षमता आणि नावीन्यपूर्णतेद्वारे या बदलांना जबरदस्त लवचिकता दाखवली आहे.

संदर्भ :-

१. द को-ऑपरेटिव्ह बँक ऑफ यूके ऑक्टोबर 2008 च्या विधानानुसार, बाजारातून कर्ज घेण्यास कठोरपणे मर्यादा घालते “... कर्ज देण्यासाठी आम्ही वित्तीय बाजारात कर्ज घेत नाही. आमचे कर्ज देणारे भांडवल

- ग्राहकांच्या गुंतवणुकीतून आणि बचतीतून निर्माण केले जाते, ज्यामुळे आम्हाला अनेक प्रमुख कर्जदात्यांपेक्षा बाजारातील अस्पष्टता कमी पडते."
२. "संग्रहित प्रत" (PDF) वर उपलब्ध आहे . 2009-03-30 रोजी मूळ (PDF) वरून संग्रहित . पुनर्प्राप्त 2009-05-05 .; CUNA मॉडेल क्रेडिट युनियन कायदा § 0.20 (2007); 12 USC § 1757 देखील पहा, "संग्रहित प्रत" (PDF) वर उपलब्ध आहे .
 ३. TNAU. "लँड डेव्हलपमेंट बँक" . TNAU Agritech पोर्टल . 8 जानेवारी 2014 रोजी प्राप्त झाले .
 ४. क्रेडिट युनियन सेंट्रल ऑफ कॅनडा. "सिस्टम परिणाम: राष्ट्रीय प्रणाली पुनरावलोकन, तिसरा तिमाही, 2012" (पीडीएफ) . 23 सप्टेंबर 2015 रोजी मूळ (PDF) वरून संग्रहित . 12 डिसेंबर 2012 रोजी प्राप्त झाले .
 ५. को-ऑप ग्रुपने को-ऑप बँकेतील अंतिम स्टेक विकला , बीबीसी न्यूज, 21 सप्टेंबर 2017. (6 एप्रिल 2018 रोजी पुनर्प्राप्त)
 ६. "अपडेट 1-EU न्यायालय सल्लागार म्हणतात की इटली म्युच्युअल बँक सुधारणा कायदेशीर आहे" . रॉयटर्स 11 फेब्रुवारी 2020. 24 जुलै 2023 रोजी मूळवरून संग्रहित . 24 जुलै 2023 रोजी प्राप्त झाले .
 ७. "2013 वार्षिक अहवाल" (PDF) . www.ncua.gov . राष्ट्रीय क्रेडिट युनियन प्रशासन . 6 सप्टेंबर 2014 रोजी प्राप्त झाले .
 ८. मार्टे, जोनेले (ऑगस्ट 5, 2014). "सुमारे 100 दशलक्ष अमेरिकन आता क्रेडिट युनियन वापरत आहेत. तुम्ही त्यात सामील व्हावे का?" . वॉशिंग्टन पोस्ट 5 सप्टेंबर 2014 रोजी पुनर्प्राप्त .
 ९. Hagen, Kailey (26 नोव्हेंबर 2020). "क्रेडिट युनियन विरुद्ध बँक: काय फरक आहे?".मोटली फूल.
 १०. Cole, Rebel A. (1 जानेवारी 2018). आर्थिक संकटानंतर युनायटेड स्टेट्समधील लहान व्यवसायांना बँकेने कर्ज कसे दिले?(अहवाल). यूएस स्मॉल बिझनेस अँडमिनिस्ट्रेशन, अँडव्होकसी ऑफिस. 28 ऑगस्ट 2019 रोजी मूळपासून संग्रहित. 29 नोव्हेंबर 2018 रोजी प्राप्त झाले.
 ११. "मोठ्या बँकांप्रमाणे दुप्पट विश्वासार्ह पतसंस्था" . नॉर्थवेस्ट क्रेडिट युनियन असोसिएशन 3 सप्टेंबर 2014. मूळ वरून 29 नोव्हेंबर 2018 रोजी संग्रहित . 29 नोव्हेंबर 2018 रोजी प्राप्त झाले .
 १२. लघु व्यवसाय क्रेडिट सर्वेक्षण (पीडीएफ) (अहवाल). फेडरल बँक ऑफ न्यूयॉर्क. एप्रिल 2017. पी. 23.
 १३. डी. मुरलीधरन (2009). आधुनिक बँकिंग: सिद्धांत आणि सराव . पीएचआय लर्निंग प्रा. लि. पी. 9. ISBN ९७८-८१-२०३-३६५५-१. 3 मार्च 2015 रोजी प्राप्त झाले .
 १४. "भारतातील नागरी सहकारी बँकांचा संक्षिप्त इतिहास" . रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया . 3 मार्च 2015 रोजी प्राप्त झाले .